

РАЗВИТИЕТО НА АНТИЧНИЯ ВОЕНЕН ТЕРМИН ХИПАСПИСТИ ОТ КЛАСИЧЕСКАТА ДО КЪСНАТА АНТИЧНОСТ V В. ПР.ХР. – V В. СЛ.ХР.

Живко Жеков

Развитието на античния военен термин хипасписти „ὕλασπιστῶς“ през периода V в. пр.Хр. – V в. сл.Хр. е показателно за динамиката на промените в античната военна терминология през вековете. Първоначално през VI–V в. пр.Хр. хипасписти се наричат робите илоти, които придружават спартанските хоплити по време на поход и носят техните щитове, храна и други необходими по време на военна кампания материали.¹ Филип II реформирайки македонската пехота наред с педзетайрите създава и елитният корпус на хипаспистите. Отново хипасписти се появяват в късната античност в състава на бандите на букелариите.

Тежестта на хоплитския паноплий през VI–V в. пр.Хр. достига 30–35 кг,² поради което в поход хоплитът, се съпровожда от един роб слуга, който носи неговия щит, продоволствие и други необходими материали (Hdt., IX, 29; Thucyd., III, 17, 3; VII, 75, 5; Xen., Anab., II, 5, 32; IV, 2, 20; VII, 3, 20; Hell., VI, 2, 23; Ages., I, 30; Polyæn., III, 9, 52). Слугите, които съпровождат спартанските хоплити, в поход се обозначават с термина хипасписти, набират се от илотите (Xen., Hell., IV, 5, 14; 8, 39; Libani., Or., XXV, 63; Hdt., IX, 28). Илотите хипасписти по време на поход разполагат с брадви, ножове, сърпове и други сечива, които при нужда могат да се използват като оръжия, в тази връзка основното качество, което детерминира техния избор, е верността им към техните господарите, защото по време на поход при измяна те могат да застрашат живота на хоплита, който съпровождат. В много от случаите те са любимци на господарите си и в мирно време служат като слуги в техните домове, което още повече засилва връзката между хоплита лаконец и илота хипаспист. Показателен в тази връзка е случаят със спартанския хармост в Абидос Анаксибий, който загива в битката при Краместе – 389 г. пр.Хр. Анаксибий виждайки, че атиняните командвани от Ификрат, са му устроили засада и няма възможност за спасение, заповядва на придружаващите го хоплити да се спасяват, а той самият взема щита от хипасписта

си и се хвърля в бой срещу неприятеля в който загива. Хипаспистът на Анаксибий, който е и негов любимец не побягва, а предпочита да загине, сражавайки се редом с господаря си (Xen., Hell., IV, 8, 38–39).

В средата на IV в. пр.Хр. хипасписти се появяват и в македонската армия, но в нея за разлика от спартанската те са елитен военен корпус. Създател на елитния корпус на хипаспистите в македонската армия е македонският базилевс Филип II (Arr., Anab., I, 5, 21). Хипотезата, че македонските хипасписти са създадени от сина на Александър III не се потвърждава при анализа на изворите. Не е възможно Александър III да формира хипаспистите за няколко месеца и по същото време владетелят на агрианите Лангар да формира собствени хипасписти по македонски образец, защото през 335 г. пр.Хр. той разполага с хипасписти (Arr., Anab., I, 5, 2). По вероятен е другият вариант, хипаспистите да са създадени от Филип II, а Лангар в качеството на негов съюзник, формира още по времето на Филип II собствен корпус хипасписти.

Хипаспистите са предпочитани от Александър III за провеждането на трудни военни операции, по сложен терен изискващи голяма бързина (Arr., Anab., I, 1, 11; 5, 10; 6, 9; III, 17, 2; 18, 5; 23, 3; 24, 1; IV, 6, 3; 24, 1; IV, 13, 1). Хипаспистите в армията на Александър III, са организирани в 3 хилярхии (Arr., Anab., IV, 30, 6), т.е. техният числен състав е около 3000 войника.³ Същата численост има корпусът на хипаспистите в македонската армия и десетилетие по-късно в битката при Габиена – 317 г. пр. Хр. (Diod., XIX, 27).

Щитовете, използвани от хипаспистите и аргираспидите са кръгли по малки от хоплитските,⁴ в историографията се обозначават с термина македонски щит, който е един от основните символи, изобразявани върху монетите на македонските владетели, сечени след Александър III. Тезата застъпвана от някои учени, че педзетайрите са въоръжени с големи правоъгълни щитове,⁵ в съвременната историография е отхвърлена.

Въоръжението на хипаспистите е същото като на педзетайрите, но по леко (Arr., Anab., I, 6, 6; V, 13, 4).⁶ Тезата, че хипаспистите са лековъоръжени мятаци на копия, подобни на пелтастите,⁷ не се потвърждава от изворите (Arr., Anab., V, 13, 4; 16, 1; 17, 7; Diod., XVII, 88, 2). Хипаспистите са въоръжени със сариси (Diod., XVII, 88, 2) и разполагат с щитове, които им позволяват да се сражават в боен строй фаланга (Arr., Anab., V, 17, 7).

Спорен е въпросът към кой род войска трябва да се причислят хипаспистите. Част от изследователите ги отнасят към леката пехота приемайки, че те са мятачи на дрогици, с въоръжение и тактика, подобни на използваните от пелтастите.⁸ Авторите, поддържащи тази теза приемат, че взаимодействието между педзетайри и хипасписти, явяващо се основен тактически принцип, в тактиката на македонската фаланга, се явява доразвиване на наложилата се през първата половина на IV в. пр.Хр. тактика на комбинирани атаки с хоплити и пелтасти.⁹ В историографията съществува и противоположната теза, според която хипаспистите по въоръжение са подобни на педзетайрите.¹⁰ Съществува и мнение, че хипаспистите имат по-леко въоръжение от това на педзетайрите, но което е достатъчно тежко, така че да им позволява при необходимост да влязат в бойния ред на македонската фаланга (Arr., Anab., I, 6, 6; V, 13, 4).¹¹ Последната теза заслужава най-сериозно внимание, фактите говорят безспорно в нейна полза.

Хипаспистите, аргираспидите и агемата се строят до десния фланг на педзетайрите и се явяват съставна част от бойния строй на македонската фаланга (Arr., Anab., I, 14, 2; 28, 3; II, 8, 3; III, 11, 9; Diod., XVII, 57, 2; Curt., III, 9, 7; IV, 13, 27). Техният боен строй е същият, както на педзетайрите. Македонската фаланга има обичайна дълбочина от 16 редици (Asklepiodotos, 6, 2; Aelian-Arrian, 15, 2).¹² Критикувайки описание на Клистен на битката при Исос, Полибий говори за правилна двойна и четворна фаланга (Polib., XII, 20, 7), визирайки дълбочината на македонската фаланга в поход. От контекста на неговото изложение става ясно, че под правилна дълбочина на македонската фаланга разбира 16 редици (Polib., XII, 19, 6–9).

Хетайрите, комбинирано с хипаспистите и педзетайрите, нанасят основния удар по левия фланг на противника, което носи победата (Arr., Anab., I, 14, 1; Diod., XVII, 19, 6; Arr., Anab., II, 8, 9; III, 11, 8; V, 16, 4; Diod., XVII, 33, 2; 57, 1; Plut., Alex., 20; 60). Във войните на диадохите тази тактика се запазва и хетайрите продължават да се строят на десния фланг на македонската фаланга, както и да нанасят заедно с нея основния удар (Diod., XVIII, 15; XIX, 28; 40–43; Plolyaen, IV, 6, 13; Plut., Eum., 17).

В същото време хетайрите, намиращи се под личното командване на Александър III, маневрирайки, търсят слабите места на противника, за да го атакуват там (Arr., Anab., I, 14, 7; II, 9, 3; III, 13, 1–2; Curt., IV, 15, 1).

Открит ли пролука в неговия боен ред (Curt., IV, 15, 20; Arr., Anab., III, 14, 2), те се построяват в клин и с помощта на хипаспистите, и отряди лека пехота, и конница решително атакуват противника (Arr., Anab., I, 15, 3; II, 10, 3; III, 14, 2), което носи победата на македонците (Arr., Anab., I, 16, 1; II, 10, 4; III, 14, 3). Тази тактическа схема в основни линии се открива и в четирите големи сражения, водени от Александър III в Азия.

Отново терминът хипасписти се появява в късната античност. В периода V–VII в. елитът, на римските войски се формира от корпусите на букелариите. Техните отряди се появяват през IV в. в Египет. В началото букелариите са частни военни отряди, които набират богатите земевладелци в Египет, за да контролират своите колони и роби. Постепенно тези военни отряди започват да се превръщат в своеобразни частни армии. Императорите издават редица едикти, с които забраняват тяхното съществуване, но този техен опит се проваля. Постепенно в края на IV – началото на V в. имперските стратегии също започват да формират собствени отряди от букеларии, на които заплащат със собствени средства. Корпусите на букелариите са разделени на банди, но съществуването на тези банди е много нетрайно и е тясно свързано със съдбата на техните стратегии,¹³ защото ако те изпаднат в немилост, по правило бандите на букелариите се разформировават.¹⁴ Букелариите са най-елитните части в императорските войски през V–VI в. Фактически те са гвардията на стратега,¹⁵ която той издържа със собствени средства. В отрядите на букелариите по традиция се набират главно варвари от първо и второ поколение поради по-високата им боеспособност в сравнение с ромеите. Същевременно в отрядите на букелариите се рекрутират и значителен брой ромеи,¹⁶ но те са главно от граничните провинции на империята, населявани от многобройно варварско население, което постоянно се инфилтрира в империята. В тази връзка следва да се отбележи особеното значение на Тракия, чието население се слави със своя войнствен дух. Едни от най-боеспособните отряди в имперските войски през VI–VII в. са тези на федератите. Основното ядро на войниците, сражаващи се в тях, се състои както и при букелариите – главно от варвари.¹⁷

Вътре в отрядите на букелариите съществува допълнителна диференциация. Те се делят на дорифори (δоруφόροι) и хипасписти (ἰπασπισταί).¹⁸ Точното значение на тези термини и съответно разликата в статута на военните, които ги носят, не е определено със сигурност,¹⁹

но анализът на изворите позволява да се приеме, че дорифорите изпълняват главно командни функции, докато хипаспистите формират редовия състав на букелариите.²⁰

Направеният преглед върху динамиката в развитието на античния военен термин хипасписти през античността дава възможност да се направят няколко обобщаващи извода върху военната терминология в античността като цяло. Фактът, че македонският базилевс Филип II назовава своя елитен пехотен корпус хипасписти по името на спартанските роби илоты, придружаващи спартанските хоплити, показва, че в античността не е задължително да съществува пряка семантична връзка между използването на идентични военни термини в различни армии. В същото време названието на македонския корпус на хипаспистите вероятно идва от по-особения щит, който те носят и по който те се доближават по скоро до лековъоръжените отколкото до хоплитите, поради което е възможно и те да получават названието хипасписти. В този контекст може да се търси известна аналогия между спартанските хипасписти и македонските, защото лаконските всъщност изпълняват и ролята на лековъоръжени войници в редовете на лакедемонските войски. Появата на хипасписти в бандите на букелариите в късната античност показва устойчивост в развитието на терминът хипасписти. Този факт вероятно се дължи на авторитета, който получава корпусът на хипаспистите в македонските войски на Филип II, Александър III Македонски и войските на елинистическите базилевси.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Droysen, S. H.** *Aspis* (Ἄσπις) // RE, IV, 1896, col. 1736, 41–48.

² **Snodgrass, A. M.** *Arms and Armor the Greeks*, L., 1967, p. 107–110.

³ **Berve, H.** *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, I, München, 1926, S. 113, 225; **Тупурковски, В.** *Историја на Македонија од древнина до смртта на Александар Македонски*, Скопје, 1993, с. 147.

⁴ **Tarn, W. W.** *Hellenistic Military and Naval Developments*, N.Y., 1966, p. 72; **Andronicos, E., G. T. Griffith**, *Philippe de Macedoine*, Athenes, 1980, p. 60–61.

⁵ **Разин, Е. А.** *История военного искусства*, М., с. 208; **Шофман, А. С.** *История Античной Македонии*, I, Казан, 1960, с. 185.

⁶ **Шахермайр, Ф.** *Александр Македонский*, М., 1984, с. 85; **Гафуров, Б. Г., Д. И. Цибукидис**, *Александр Македонский и Восток*, М., 1980, с. 27; **Шофман, А. С.** *История Античной Македонии*, I, Казан, 1960, с. 184.

⁷ Parke, H. W. Greek Mercenary Soldiers from the Earliest Times to the Battle of Ipsus, Oxf., 1933, p. 155–158; Milns, R. D. Philip II and Hypaspists. – *Historia*, XVI, 4, 1967, p. 509–511.

⁸ Milns, R. D. Philip II and the Hypaspists. – *Historia*, XVI, 4, 1967, p. 509–511; Anderson, J. K. Military Theory and Practice in the Age of Xenophon, Berkeley-Los Angeles, 1970, p. 131.

⁹ Parke, H. W. *Op. cit.*, p. 155–156; Best, J. G. P. *Op. cit.*, p. 139–141.

¹⁰ Шофман, А. С. История Античной Македонии, I, Казань, 1960, с. 184; Гафуров, Б. Г., Д. И. Цибукидис, Александр Македонский и Восток. М., 1980, с. 27; Тупурковски, В. Историја на Македонија..., с. 149.

¹¹ Шахермайр, Ф. Цит. съч., с. 85.

¹² Pritchett, W. K. Ancient Greek Military Practices, Berkeley, Los Angeles, London, 1971, p. 138–139; Hammond, N. G. L., G. T. Griffith, A History of Macedonia, II (500–336 B.C.), Oxf., 1979, p. 419–420.

¹³ Jones, A. H. M. The Later Roman Empire 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey, vol. 3, 1964, p. 666–667.

¹⁴ Proc. HA, IV, 13–14.

¹⁵ Maspero, J. Organisation militaire de l’Egypte byzantine, Paris, 1912, p. 66–68.

¹⁶ Lot, F. L’Art militaire et les armées au moyen age en Europe et dans le Proche Orient, Paris, 1946, p. 35.

¹⁷ Maspero, J. Organisation militaire de l’Egypte byzantine, Paris, 1912, p. 48; Whitby, L. M. Recruitment in Roman armies from Justinian to Heraclius (ca. 565–615). // States, Resources and Armies: Papers of the Third Workshop of Late Antiquity and Early Islam, Ed. A. Cameron, Princeton, New Jersey, 1995, 61–124, 94–98.

¹⁸ За произхода и значението на термина “δορυφόροι” и неговото първоначално значение в римските войски вж. Mason, H. J. Greek Terms for Roman Institutions. A Lexicon and Analysis, Toronto, 1974, p. 39.

¹⁹ Lot, F. L’Art militaire..., p. 34. Според автора термините дорифори и хипасписти са еквивалентни.

²⁰ Относно тези военни титли Proc. BR, I, 9, 13; II, 19, 15; II, 21, 2; BV, I, 19, 23; I, 23, 5; II, 19, 6; BG, I, 7, 34; I, 27, 4, 11; II, 2, 3; II, 2, 10; II, 7, 27; III, 11, 19; III, 36, 1. За дорифорите заемащи висши военни длъжности вж. Proc. BR, I, 12, 21; I, 18, 6; BG, III, 14, 1; III, 36, 16; III, 38, 5; BV, II, 10, 4. За хипаспист, станал висш офицер вж. Theoph. Simo. I, 14, 5 (p. 67, 1–2) Photii Patriarchae. Lexicon, Ed. Chr. Theodoridis, Berolini-NY, 1, 1982, № 728; Suidas. Lexicon, Ed. A. Adler, Stuttgart, I/2, 1967², 132, 1–2, № 1403; Jones, A. The Later Roman..., p. 667, not. 140; ΛΕΟΝΤΣΙΝΗ, Μ. Από τη βασιλική δορυφορία στην τελετουργική συνοδεία. Η ανάδειξη των σκριβώνων από τη Σύγκλητο (6^{ος} – 7^{ος} αι.) „ Σύμμεικτα, 15, 2002, 53 – 65, с. 54, бел. 9.